І. М. Гранчак

До питання про історичні погляди чеського радикального демократа Йосифа Фріча

В історії національно-визвольного руху чеського народу в XIX столітті значну роль відіграли радикальні демократи. Пройшовши тяжкі випробування в період революції 1848—1849 рр., вони продовжували рішучу боротьбу проти Габсбургів та їх посібників в Чехії і в 50—60 роках XIX століття, коли в країні наступила чорна реакція і багато буржуазних діячів повністю перейшло на позиції реакційного австрофільства. Радикальні демократи виражали інтереси

[1] ДАЗО, ф. 772, оп. 1, од. зб. 59, арк. 2.
[2] Там же, арк. 3.
[3] Там же, ф. 64, оп. 3, од. зб. 112, арк. 1—5.
[4] В. І. Ленін. Твори, т. 15, стор. 65.

лівого крила національно-визвольного руху того періоду, були тісно зв'язані з широкими верствами чеської дрібної буржуазії міста і села. Головне в політичній діяльності радикальних демократів — це послідовна боротьба за завершення буржуазно-демократичної революції, ліквідація залишків феодалізму, повалення гніту Габсбургів і створення незалежної чеської держави. Однак свою програму радикальні демократи будували у відриві від широкого революційно-визвольного руху трудящих Чехії 50—60 рр. XIX ст., у відриві від робітничого руху. Це в значній мірі обумовлювало класову обмеженість їх програми, а згодом — її провал.

Характерною рисою в діяльності чеських радикальних демократів Е. Арнольда, Й. Фріча, І. Краля та ін. було те, що вони приділяли велику увагу питанням історії Чехії. Історичний матеріал вони використовували як знаряддя пропаганди революційних традицій чеського народу, як знаряддя мобілізації мас на боротьбу проти гнобителів. Радикальні демократи внесли багато нового, оригінального в оцінку історії Чехії, вели боротьбу проти фальсифікаторів минулого чеського народу, висловили ряд цікавих положень з історії Росії, південних і західних слов'ян, а також з історії окремих країн Західної Європи. Їх історичні праці є вищим досягненням чеської домарксистської історіографії.

Одним із видатних представників цієї плеяди радикальної інтелігенції є талановитий поет і публіцист Й. Фріч (1829—1891). Буржуазна історіографія замовчувала літературну спадщину Й. Фріча. Перші наукові дослідження про діяльність радикального демократа появилися лише в соціалістичній Чехословаччині. В радянській історіографії про діяльність Й. Фріча в загальних рисах говориться в книзі „История Чехословакии", т. II (М., 1959). Однак, ні в чехословацькій ні в радянській літературі ми не знаходимо оцінки історичних поглядів Й. Фріча. В цьому повідомленні робиться спроба дати загальну оцінку історичних поглядів Й. Фріча, показати його роль у правильному висвітленні історії Чехії і інших слов'янських народів.

Життєвий і творчий шлях Й. Фріча складний і суперечливий. Великий вплив на формування його світогляду мала революція 1848—1849 рр., чеська дійсність середини XIX ст., а також знайомство з життям і революціонерами багатьох країн Європи. В період 20-річного перебування в еміграції Й. Фріч мав тісні зв'язки з А. Герценом, німецьким демократом Г. Кінклем, з прогресивними польськими і угорськими емігрантами. Й. Фріч, як талановитий поет і публіцист—представник демократичного табору, в своїх творах висловлював гнівний протест проти абсолютизму, викривав зрадників батьківщини, вихваляв героїку революційної бо-

ротьби. Він був поборником реалізму в літературі, виступав проти реакційного романтизму. Мотиви політичної боротьби особливо яскраво звучали в його публіцистичних працях. Серед них було багато праць, в яких висвітлювалася історія Чехії і ряду інших країн. Загальний обсяг цих робіт — понад 40 друкованих аркушів. Крім того, безпосереднє відношення до вивчення історичних поглядів Й. Фріча мають опубліковані окремими виданнями його переписка, уривки з щоденника та спогади.

Історія Чехії феодально-кріпосницької епохи розглядається в таких працях Й. Фріча: „Австрія та її слов'янське населення", „Габсбурги в Чехії", „Чех і католик", „Германізм в Чехії", „Наша шляхта до сейму", „Що нам дали за останні 20 років" та ін. Й. Фріч дає рішучу відсіч реакційним німецьким і австрійським історикам (Гуртер, Дюмлер, Гюфлер, Штульце і ін.), в працях яких всіляко фальсифікувалась історія Чехії. Переконливо і вміло викриваючи ворожість ідеології цих писак, він критикує також обмеженість і австрофільські тенденції у висвітленні історії Чехії у „батька чеської історії" Ф. Палацького і його однодумців. В працях Й. Фріча ми знаходимо грунтовну оцінку найважливіших етапів історії Чехії, а саме: проблеми утворення Чеської держави, наслідки німецької колонізації, правління Карла I, питання гуситського революційного руху, включення Чехії до складу імперії Габсбургів і його наслідки, питання антигабсбурзького руху чеського народу, реформи XVIII ст. і т. д. Його концепція історії Чехії феодально-кріпосницького періоду в цілому прогресивна. Так, наприклад, Й. Фріч дає високу оцінку чеській реформації і гуситському революційному руху, прославляє Яна Гуса і Іероніма Празького, захоплюється талантом Яна Жижки і Прокопа Великого. Якщо реакційні австро-німецькі історики вбачали в гуситських війнах незаконний акт, авантюристичні дії, а Ф. Палацький, хоч і вихваляв цю епоху, але оцінював її лише як національно-релігійний рух, то Й. Фріч бачив у гуситських війнах насамперед боротьбу за соціальне визволення, боротьбу проти феодалізму і католіцизму. Фріч писав: „Соціальне, національне і світове значення гуситських війн уже загальновідоме. Ми були першими борцями проти ієрархії і феодального панування, першими проповідниками релігійної свободи, реформації і соціальної ідеї". Й. Фріч засуджує ту частину чеської шляхти, яка співробітничала з німецькими феодалами і католиками в період гуситського руху.

Позитивним в працях Й. Фріча є і те, що він викриває згубні наслідки австрійського панування в Чехії, показує реакційну роль католицької церкви, яка знаходилася „в тісних зв'язках з ворогами чеського народу", веде боротьбу

проти австрофільства чеських буржуазно-ліберальних істориків. Він приділяв значну увагу проблемам соціальної історії і класовій боротьбі селянства, дав оцінку окремих селянських повстань і т. д. Треба однак відзначити, що в ряді питань Й. Фріч допускав значні помилки, обумовлені його класовою обмеженістю. Це стосується переоцінки ролі шляхти у визвольному русі, перебільшення діяльності окремих осіб (Наполеона, Бісмарка), нерозуміння до кінця ролі соціально-економічних умов у розвитку суспільства, характеру класової боротьби. Й. Фріч, як і інші радикальні демократи, був ідеалістом у галузі розуміння історії суспільства. Він не пішов далі буржуазного розуміння феодалізму. Однак не можна погодитися з твердженням чехословацьких дослідників О. Шімачека і Б. Шімачекової про те, нібито Й. Фріч розглядав боротьбу проти Габсбургів як спільну дію всіх класів, всіх прошарків населення. Із праць Й. Фріча ясно видно, що він не розраховував на активні дії проти іноземних поневолювачів з боку великої буржуазії і поміщиків, які співробітничали із Габсбургами. Навпаки, він досить чітко розумів, що успіх у боротьбі залежить від дії народних мас. Про це яскраво говорять його статті з історії Польщі, Франції та революції 1848—1849 р.

Й. Фріч, як і інші радикальні демократи, вірив у велику історичну місію Росії, в краще майбутнє її народів. В статтях „Про слов'янський Схід", „Плоди першого слов'янського з'їзду", в листі до М. Погодіна та інших працях ми зустрічаємо окремі положення з історії Росії феодально-кріпосницького періоду. Й. Фріч говорить про зовнішню політику Росії, характеризує діяльність окремих правителів (Петро I, Катерина II) та ін. Головну ж увагу він приділяє проблемам російської політики середини XIX ст. Проведення реформ в Росії в 60-х роках XIX ст. було використано реакційними слов'янофілами для вихваляння політики царизму, його ідеології. Буржуазно-поміщицькі кола в Чехії захоплювались „мужністю" російської армії, яка придушила революцію в Угорщині, вони вітали реформи 60-х років, вбачаючи в них „прояв мудрості" російського царизму. Все це свідчило про те, що реакційні кола в Чехії все більше звертали погляд на російське самодержавство.

Й. Фріч викривав цю політику чеських реакціонерів, вів боротьбу проти реакційних слов'янофілів і закликав чеську громадськість орієнтуватись на Росію демократичну, на Росію Герцена, якого він вважав своїм вчителем, на Росію Чернишевського, Некрасова. Він висміював тих чеських політиків, які вірили у велич реформ, що їх проводив царизм. Й. Фріч твердив, що ці реформи нічого не дають трудящим масам Росії. Він викривав антинародну політику ца-

ризму і глибоко вірив у те, що російський народ розправиться із самодержавством. Вільна Росія, на думку Й. Фріча, подасть руку братерської допомоги іншим слов'янським народам у боротьбі за свободу і незалежність.

Окремі висловлювання Й. Фріча по історії Росії тісно зв'язані з його оцінкою ряду питань історії України і Польщі. Так, з історії України у Фріча є кілька грунтовних статей. Найбільш значними є такі: „Асиміляція малоруського народу" (1864 р.), „Хай живе Україна" (1868 р.). В цих статтях Й. Фріч дає досить об'єктивну оцінку ролі козацтва в історії національно-визвольного руху на Україні, в боротьбі проти турецької агресії, викладає окремі проблеми національного відродження на Україні в першій половині XIX ст., викриває реакційну політику царизму на Україні і т. д. Заслугою Й. Фріча є те, що він один з перших серед чеських діячів звернув увагу на Україну, через свої праці знайомив чеську громадськість з її історією, з її національно-визвольним рухом. Значним недоліком цих статей є нерозуміння Й. Фрічем питань міжнародного становища України середини XVII ст. і її возз'єднання з Росією.

Завжди близькою була Й. Фрічу і доля польського народу. Він приділив багато уваги вивченню історії польського визвольного руху, вважав необхідним пропагувати досвід боротьби польського народу за незалежність в Чехії. Написані ним статті: „Промова до польських емігрантів", „Ставлення Герцена до польського питання", „Братання поляків з росіянами", „Із історії польської еміграції", „На захист польського народу" і ін. відбивали погляди на польське питання не лише самого Фріча, але і всіх демократичних верств чеського населення. Якщо буржуазно-ліберальні кола Чехії, в тому числі Ф. Палацький і Рігер, засуджували польське повстання 1863—1864 рр., назвавши його „великим нещастям" для слов'ян взагалі і для поляків зокрема, то Фріч вітав боротьбу польського народу за незалежність. В статтях Й. Фріча дається висока оцінка історії Польщі кінця XVIII і першої половини XIX ст. Й. Фріч зумів розібратися в таких складних питаннях, як причини падіння Речі Посполитої в кінці XVIII ст., ставлення до польського питання великих держав Європи в XIX ст. Він правильно оцінює непослідовність польської шляхти, засуджує ігнорування нею селянського повстання, її стремління захопити українські і білоруські землі, і правильно ставить питання про необхідність зміцнення польсько-російського бойового союзу і братерства для спільної боротьби проти царизму. В статтях Й. Фріча дається грунтовна оцінка діяльності польських емігрантів, говориться про боротьбу двох течій в ній і т. д.

Історії південних слов'ян у працях Й. Фріча приділено

порівняно менше уваги. Окремі зауваження з історії боротьби болгарського і сербських народів проти турецьких загарбників знаходимо в статті „Маніфест Герцена до південних слов'ян". Ці події висвітлюються також в одному із кращих віршів Й. Фріча „Болгарка". Шлях до визволення від іноземного гніту він вбачає у спільній боротьбі усіх південно-слов'янських народів.

Таким чином, літературна спадщина И. Фріча має велике значення для вивчення історії Чехії та інших слов'янських народів.